

УДК 364.4-053.2:342.7

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2023.86.13>**Я. С. Мудрий**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Відповідно до Загальної декларації прав людини, кожна людина володіє правами і свободами з моменту її народження. Тому права дитини є категорією прав людини і витікають із гідності та неповторності кожної дитини як людської особистості.

Протягом усього періоду еволюції людства соціальний та правовий статус дітей характеризувався майже повною відсутністю їх громадянських прав. Перші спроби впровадження норм, які б регламентували міжнародний захист дітей, були зроблені Лігою Націй після Першої Світової війни – 26 вересня 1924 р. було прийнято Женевську Декларацію прав дитини. Вона містила п'ять програмних пунктів, і фактично визначала обов'язки дорослих щодо дітей. Після Другої Світової війни, 20 листопада 1959 р., Генеральною Асамблеєю ООН, в якості розширення Женевської декларації було проголошено нову Декларацію прав дитини. Порівняно з Женевською Декларацією 1924 року, вона була більш досконалою і широкою.

З часом рівень соціального та культурного розвитку суспільства, поява нових проблем становища дітей, показали, що нам необхідні певні правові документи, де б на основі юридичних норм було закріплено заходи та способи захисту прав дітей. Тому у 1989 році Генеральною Асамблеєю ООН приймається Конвенція ООН про права дитини, яка і до сьогодні є фундаментом для міжнародного захисту прав дитини.

Конвенція стала першим міжнародним документом, в якому найбільш широко закріплюються права дітей: не тільки економічні, соціальні та культурні, а й цивільні і політичні. На відміну від декларацій 1924 і 1959 років, Конвенція встановила чіткі правові норми. Ці норми обов'язкові для дотримання усіма державами, які її ратифікували.

Об'єктом діяльності по захисту прав дитини виступають різні категорії дітей, насамперед соціально незахищені діти. Суб'єктом діяльності із захисту прав дитини зазвичай виступає держава та різноманітні уповноважені нею установи. Соціальні педагоги навчальних закладів саме ті фахівці, котрі представляють інтереси дитини у разі загрозливих для неї умов перебування в сім'ї, ініціюють рішення про вилучення дитини з таких умов проживання, відстоюють інтереси дитини в суді, під час розлучень тощо.

Соціально-правовий захист полягає у системі соціально-правових заходів і гарантій за посередництвом державних органів, громадських організацій та соціальних педагогів щодо забезпечення реалізації й охорони прав і свобод дітей, які гарантовані законодавством України.

Ключові слова: соціально-правовий захист, захист прав дітей, соціальний педагог, Декларації прав дитини, Конвенція ООН про права дитини.

Постановка проблеми. У Преамбулі Декларації прав дитини від 20 листопада 1959 р. зазначено, що дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту. Діти є найбільш вразливою категорією населення, які мають право на повноцінне життя, розвиток та захист від будь-якої форми насильства, знуцання або дискримінації. У 1991 році Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини, тим самим зобов'язавшись її виконувати. З того часу державна політика у сфері охорони дитинства, дотримання прав дітей реалізується з урахуванням змісту статей даної Конвенції та інших міжнародних документів. Проте за результатами державного та альтернативного звіту перед Комітетом ООН з прав дитини у Женеві зроблено

загальний висновок – права дитини в Україні не дотримуються в повній мірі або порушуються у багатьох сферах дитинства. Дотримання прав дітей з інвалідністю, жертв різного виду насильства, дітей, постраждалих від військових дій – це неповний перелік тих категорій дітей, які потребують особливого правового захисту в сучасних умовах розвитку українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціально-педагогічних умов реалізації прав дитини та соціально-правового захисту дітей відображено у працях З. Галковської, М. Несміянової; правового захисту й охорони здоров'я дітей у роботах Т. Бойченко, О. Вакулєнко, Л. Суценко; історія розвитку прав дітей досліджена В. Боцяновським, Л. Волинець, Р. Доватор, С. Соловійовим; підготовка фахівців щодо захи-

сту прав дітей розкрита І. Ковчиною, Л. Міщик, Є. Рибінським.

Мета статті. Головною метою статті є висвітлити основні міжнародні документи із захисту прав дитини і окреслити сутність правового захисту дитинства в соціально-педагогічній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Стаття 1 Загальної декларації прав людини говорить, що: «Усі люди народжуються вільними і рівними в своїй гідності і правах». Кожна людина володіє правами і свободами з моменту її народження [1]. Тому права дитини є категорією прав людини і витікають із гідності та неповторності кожної дитини як людської особистості.

Протягом усього періоду еволюції людства соціальний та правовий статус дітей характеризувався майже повною відсутністю їх громадянських прав. Діти існували завжди, проте ставлення до дітей в історичній перспективі зазнало значних змін. З давніх часів і до сьогодні ставлення до дітей пройшло шлях від того, що батько є абсолютним володарем дитини, а виховання дітей – це дресирування, економічної цінності дітей, коли їх примушували працювати на фабриках нарівні з дорослими, твердження, що діти не мають прав, лише обов'язки, до усвідомлення того, що діти є повноправними співгромадянами, і права дітей визнаються в усьому світі.

Перші спроби впровадження норм, які б регламентували міжнародний захист дітей, були зроблені Лігою Націй після Першої Світової війни. Не зважаючи на те, що безпосередньо у Статуті Ліги Націй не було позицій, які б безпосередньо стосувалися захисту дітей, проте у рамках її діяльності були підписані угоди про припинення торгівлі жінками і дітьми. Але найбільш суттєвим документом щодо захисту дітей, прийнятим за підтримки Ліги Націй, стала Женевська декларація 1924 року.

На підставі проекту Еглантайн Джебб, британки, яка разом зі своєю сестрою Дороті Бакстон заснувала у Лондоні громадську організацію «Врятуйте дітей» для допомоги німецьким та австрійським дітям, які постраждали від час Першої світової війни, Генеральна Асамблея Ліги Націй 26 вересня 1924 р. прийняла Декларацію прав дитини, яка за місцем її прийняття має назву Женевської. Декларація містила всього п'ять програмних пунктів, і фактично визначала обов'язки дорослих щодо дітей. Не зважаючи на те, що декларація не була досконалим документом з погляду визначення термінів та механізмів реалізації її положень, проте саме вона поклала початок закріпленню прав дітей в міжнародно-правових актах, на її принципах будуються сучасні документи, що охороняють права дітей [2, с. 8].

Після Другої Світової війни, Організація Об'єднаних Націй, наступниця Ліги Націй, прийняла у 1948 році Загальну декларацію прав

людини, де було зазначено, що діти є об'єктом особливого нагляду і допомоги [3, ст. 118].

20 листопада 1959 року в якості розширення Женевської декларації Генеральною Асамблеєю ООН було проголошено Декларацію прав дитини. Порівняно з Женевською Декларацією 1924 року, Декларація 1959 року була більш досконалою і широкою. Вона мала вже 10 декларативних статей, які торкалися не тільки життєвих потреб дитини, але й її потреби у любові та розумінні; наголошувала на необхідності зберігати єдність родини, до- та післяпологової допомоги матері і дитині; проголошувала право на ім'я і національність. Крім того, передбачала обов'язкову і безкоштовну початкову освіту, заборону дитячої праці до певного віку, право дитини на гру і творчість [4].

Це були 10 соціальних й правових принципів, які значно вплинули на політику, справи уряду і людей в усьому світі. Однак декларація (лат. *Deklaratia* – проголошення) – не зобов'язує, не має певної обов'язкової сили, це лише рекомендація. Декларація прав дитини 1959 р. є документом «soft law» і з формально-юридичного погляду не є тим жорстким правом, яке зобов'язує державу діяти у певний спосіб.

З часом рівень соціального та культурного розвитку суспільства, поява нових проблем становища дітей, показали, що закріплення тільки принципів забезпечення прав дітей недостатньо. Були необхідні документи, де б на основі юридичних норм було закріплено заходи та способи захисту прав дітей. Як наслідок, у 1974 році приймається Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів, а у 1986 році – Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і добробуту дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх всиновлення на національному та міжнародному рівнях.

20 листопада 1989 року Генеральною Асамблеєю ООН приймається Конвенція ООН про права дитини, яка і до сьогодні є фундаментом для міжнародного захисту прав дитини.

На відміну від декларацій 1924 і 1959 років, Конвенція встановила чіткі правові норми. Ці норми обов'язкові для дотримання усіма державами, які її ратифікували. Конвенція стала першим міжнародним документом, в якому найбільш широко закріплюються права дітей: не тільки економічні, соціальні та культурні, а й цивільні і політичні. Головна ж ідея Конвенції полягає у тому, що діти – це не маленькі дорослі із маленькими правами, а повноправні члени суспільства, які мають, окрім багатьох прав дорослих, і свої особливі права, – право на гру, на сімейне виховання, на спілкування з однолітками. У Конвенції втілено прогресивний погляд, що дитинство – це не лише

підготовка до дорослого життя, але й важливий і самоцінний етап життя людини [5].

В основі Конвенції про права дитини лежать чотири керівних принципи, або загальні вимоги до виконання всіх прав, що закріплені у цій Конвенції:

Принцип 1: Недопущення дискримінації (стаття 2).

Принцип 2: Врахування інтересів дитини (стаття 3).

Принцип 3: Право на життя, виживання і розвиток (стаття 6).

Принцип 4: Повага до поглядів дитини (стаття 12).

Структурно Конвенція про права дитини складається із 54 статей, які згруповані у 3 частини.

Частина перша Конвенції передбачає права дітей, які можна об'єднати у 4 категорії:

1. Керівні принципи – загальні вимоги до всіх прав: визначення поняття «дитина» (стаття 1), недискримінація (стаття 2), найкращі інтереси дитини (стаття 3), право на життя, виживання і розвиток (стаття 6), а також повага до поглядів дитини (стаття 12).

2. Права виживання і розвитку – базові права на життя, виживання і розвиток потенціалу дитини: захист прав (стаття 4), право на керівництво з боку батьків (стаття 5), право на виживання і розвиток (стаття 6), право на реєстрацію, ім'я, громадянство, піклування (стаття 7), право на збереження індивідуальності (стаття 8), право на зв'язки з батьками (стаття 9), право на возз'єднання сім'ї (стаття 10), свобода думки, совісті та релігії (стаття 14), відповідальність батьків і державна підтримка (стаття 18), права дитини, яка позбавлена сімейного оточення (стаття 20), права дітей-біженців (стаття 22), права дітей з розумовими або фізичними вадами (стаття 23), право на охорону здоров'я та лікування (стаття 24), періодична оцінка лікування, наданого дитині (стаття 25), право на соціальне забезпечення (стаття 26), право дитини на належний рівень життя (стаття 27), право на освіту (стаття 28) і цілі освіти дитини (стаття 29).

3. Права безпеки – захист від шкоди: захист прав (стаття 4), захист від викрадення (стаття 11), захист від будь-яких проявів насильства (стаття 19), захист дитини, яка позбавлена сімейного оточення (стаття 20), усиновлення (стаття 21), захист дітей-біженців (стаття 22) і дитяча праця (стаття 32).

4. Права на участь – права активно висловлювати свою позицію: захист прав (стаття 4), повага до поглядів дитини (стаття 12), право вільно висловлювати свої думки (стаття 13), свобода думки, совісті та релігії (стаття 14), право на свободу асоціацій (стаття 15), право на приватність (стаття 16) і право на доступ до інформації (стаття 17).

Частина друга Конвенції запроваджує контрольний механізм за дотриманням Конвенції – Комітет

по правах дитини. Комітет по правах дитини приймає загальні коментарі, які формально не мають обов'язкової юридичної сили, однак сприймаються учасниками Конвенції про права дитини 1989 р. як авторитетні коментарі та рекомендації.

Частина третя Конвенції містить формальні умови про набрання нею чинності [6].

Держави, які ратифікували Конвенцію, кожні 5 років звітують Комітету ООН з прав дитини про те, які кроки робляться для забезпечення захисту прав дитини, які труднощі виникають при реалізації положень Конвенції, які шляхи подолання цих проблем. На основі цієї інформації Комітет з прав дитини готує експертну оцінку та рекомендації для кожної держави: на що варто звернути особливу увагу, які проблеми необхідно вирішувати в першу чергу, які методи їх вирішення тощо. Крім цього, діалог між міжнародним експертним співтовариством, міжнародними та національними організаціями з захисту прав дітей ведеться за рамками ООН – на спеціальних міжнародних зустрічах.

Не менш важливими щодо захисту прав дітей є створення та функціонування таких міжнародних організацій як Дитячий фонд ООН (1946 р.) ЮНІСЕФ – міжнародна міжурядова організація, Міжамериканський Інститут дитини в США (1919 р.); Всесвітня рада з питань обдарованих і талановитих дітей в Англії (1975 р.); Міжнародна федерація дитячої співдружності в Норвегії (1948 р.); Міжнародний комітет дітей і юнаків у Женеві (1957 р.); Європейське Бюро з питань дітей і молоді (1949 р.) та інші.

Об'єктом діяльності по захисту прав дитини виступають насамперед соціально незахищені категорії (діти вулиці, соціальні сироти), діти з девіантною поведінкою, обдаровані, діти з інвалідністю та діти, які потрапили у скрутні життєві обставини. Суб'єктом діяльності із захисту прав дитини зазвичай виступає держава та різноманітні уповноважені нею установи (міністерства, комітети, управління, місцеві органи влади тощо), або окремі установи, які діють у певних сферах життя (лікарні, школи, інтернати, притулки), благодійні фонди, недержавні організації.

У школі, яка займає значне місце у житті кожної дитини, захист їх прав – це питання, яке перебуває у постійному фокусі діяльності працівників психологічної служби – практичного психолога і соціального педагога. Якщо психологи забезпечують дотримання прав дитини в частині захисту від психологічного насильства, соціальні педагоги – всі права, які пов'язані з соціальною сферою життєдіяльності дитини. Крім цього, останні представляють інтереси дитини в органах і службах у справах дітей, судах, що вимагає посиленої орієнтації в частині міжнародного, а особливо національного законодавства. Соціальні педагоги навчальних закладів саме ті фахівці, котрі пред-

ставляють інтереси дитини у разі загрозових для неї умов перебування в сім'ї, ініціюють рішення про вилучення дитини з таких умов проживання, відстоюють інтереси дитини в суді, під час розлучень. За останні 10 років в українське законодавство було імплементовано низку міжнародних нормативно-правових актів. На сьогодні більшість фахівців залишаються необізнаними у сфері застосування норм міжнародного і національного законодавства у питаннях захисту прав дитини. Військові дії на території України та велика кількість внутрішньо переміщених дітей поставили нові виклики перед соціальними педагогами як спеціалістами психологічної служби системи освіти [7, с. 15].

Виконання захисної функції соціальним педагогом не можливе без досконалого знання нормативно-правової бази.

Головний законодавчий акт, який імплементує положення Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. – це Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. Саме у ньому визначено основні права дитини, передбачені у Конвенції про права дитини [8].

Забезпечуючи захист дитини, соціальний педагог надає різні соціальні послуги. Законом України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. визначено, що соціальні послуги – це комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги з метою покращення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації й повернення до повноцінного життя.

Сімейний Кодекс України, Основи законодавства про охорону здоров'я, закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та інші кодекси, законодавчі та підзаконні акти регулюють порядок взаємовідносин у суспільстві щодо народження, утримання, виховання дитини, надання їй всебічної допомоги, можливостей розвитку тощо. Функцію захисту конституційних прав та свобод громадян, у тому числі й неповнолітніх, покладено на судову владу [9, с. 49].

Соціально-правовий захист на нашу думку, полягає у системі соціально-правових заходів і гарантій за посередництвом державних органів, громадських організацій та соціальних педагогів щодо забезпечення реалізації й охорони прав і свобод дітей, які гарантовані законодавством України.

Висновки і пропозиції Правовий захист дитинства в соціально-педагогічній діяльності, це система державно-правових гарантій забезпечення дитині охорони її прав, яка включає в себе комплекс юридичних норм і організаційних заходів регуляційного та захисного характеру. Отже, охорона дитинства в діяльності соціального педагога, окрім елементів педагогічного, містить заходи соціального й правового характеру. Це обумовлює здійснення захисту прав та інтересів дітей як складного комплексу взаємообумовлених і взаємопов'язаних заходів, форм, методів і прийомів роботи, що в єдності визначають специфіку й технологію цієї діяльності, соціального педагога. Подальшого вивчення потребує проблема вдосконалення механізму реалізації соціально-педагогічного правового захисту дітей.

Список використаної літератури:

1. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Збірник навчальних текстів курсу «Захист та забезпечення прав дітей та молоді груп ризику» / С. Буров, О. Гатіятуллин, Р. Коваль, А. Кориневич, О. Лазаренко, П. Пархоменко, О. Темченко, Г. Янова. К. : ПП «Видавництво «Сучасний письменник», 2015. 52 с.
3. Державна доповідь про становище дітей України за підсумками 1997р. К., Академпрес, 1998. 180 с.
4. Декларація прав дитини (Прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р.). URL: <https://www.content.net.ua/registration/content/ua3878/pages/f33823.html>
5. Левченко Катерина. Двадцять років Конвенції ООН про права дитини. URL: <https://khp.org/1258983351>
6. Конвенція про права дитини. Електронний ресурс. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021
7. Захист прав дитини в діяльності соціального педагога навчального закладу : [метод. рек.] / авт. кол. за ред.: Ю. А. Луценка, В. Г. Панка. К. : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2016. 73 с.
8. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
9. Савельєва Н.М. Основи соціально-правового захисту особистості: Навчальний посібник для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка». Полтава: ПДПУ, 2008. 268 с.

Mudryi Ya. Protection of children's rights as a socio-pedagogical problem

According to the Universal Declaration of Human Rights, every person has rights and freedoms from the moment of birth. Therefore, the rights of the child are a category of human rights and stem from the dignity and uniqueness of each child as a human being.

Throughout the entire period of human evolution, the social and legal status of children was characterized by the almost complete absence of their civil rights. The first attempts to implement norms that would regulate

the international protection of children were made by the League of Nations after the First World War – on September 26, 1924, also was adopted the Geneva Declaration of Children's Rights. It contained five program points, and actually determined the responsibilities of adults towards children. After the Second World War, on November 20, 1959, a new Declaration of Children's Rights was announced by the UN General Assembly as an extension of the Geneva Declaration. Compared to the Geneva Declaration of 1924, it was more perfect and detailed.

Over a period of time, the level of social and cultural development of society, the emergence of new problems of children's situation, showed that we need certain documents in which measures and methods of protecting children's rights would be determined. Therefore, in 1989, the UN General Assembly adopted the UN Convention of Children's Rights, which is still the foundation for the international protection of children's rights.

The Convention became the first international document in which children's rights are most widely enshrined: not only economic, social and cultural, but also civil and political ones. Unlike the Declarations of 1924 and 1959, the Convention established clear legal norms. These norms are mandatory for compliance by all states that have ratified it.

The object of activity for the protection of children's rights is various categories of children, in the first place – socially disadvantaged children. The subject of activities for the protection of children's rights is usually the state and various institutions which are authorized by it. Social teachers of educational institutions are precisely those specialists who represent the interests of the child in the case of dangerous living conditions in the family, they can initiate the decision to remove the child from such living conditions, defend the interests of the child in the court, during divorces, etc.

Social and legal protection consists of a system of social and legal measures and guarantees through the mediation of state bodies, public organizations and Social teachers to ensure the realization and protection of children's rights and freedoms, which are guaranteed by the legislation of Ukraine.

Key words: *social and legal protection, protection of children's rights, Social teachers, Declaration of Children's Rights, UN Convention of Children's Rights.*